

anders dan de Belgische regering konden de gevluchte koningin Wilhelmina en haar regering vanuit Londen wel een coherent beeld van de Nederlandse natie creëren, gelegitimeerd door een sinds het interbellum gedeeld heroïsch verleden. De 'Zivilverwaltung' zorgde er voor dat de bezettende macht veel meer in het Nederlandse politiek systeem geïntegreerd raakte dan in België. Zodoende konden duizenden schoolboeken gecontroleerd en gecensureerd worden op anti-Duitse sentimenten. Maar al spoedig verslechterde de relatie tussen de bezetters en hun oorspronkelijke Nederlandse bondgenoten. Deze laatsten zagen hun idealen over de natiestaat niet ingelost. In plaats van een versterking van het nationale gevoel werd een Groot-Germaans discours gepropageerd. Deze cultuurpolitiek riep van links tot rechts allerlei weerstanden op.

In België ontspoon zich direct na de Duitse inval een bitter conflict tussen Leopold III en zijn regering over de oorlogsdoeleinden. De koning vluchtte niet en hoopte op een relatieve zelfstandigheid van zijn land tijdens de bezetting. Zijn krijgsgevangenschap maakte hem echter vleugellam, waardoor hij zijn onderdanen geen hart onder de riem kon steken zoals Wilhelmina dat met veel passie en overtuigingskracht wel kon doen. Bestuurlijk gezien bewerkstelligde de 'Militärverwaltung' van meet af aan een afstandelijke verhouding tussen de Duitsers en de Belgische bevolking. Desondanks groeide op den duur een wederzijdse waardering, ook omdat meer intellectuelen betrokken waren in het archiefwezen en de geschiedenispolitiek dan in Nederland. Mede om die reden bood België wel een forum voor Duitse gasthoogleraren, terwijl de Nederlandse universiteiten nauwelijks meewerkten om nationaal-socialistische of Duitse medewerkers te benoemen; zeker niet nadat de bezetter vanaf 13 april 1943 een loyaliteitsverklaring tegenover het Nederlandse en Duitse gezag verplicht stelde voor alle studenten die verder wilden studeren. Historici lieten zich in de eerste plaats leiden door wetenschappelijk prestige en betrouwbaarheid. Vandaar dat er soms kon worden samengewerkt met gewaardeerde (gematigde) Duitse intellectuelen. Het impliceerde ook dat men de wetenschappelijke spelregels en het streven naar een historistische objectiviteit niet gauw losliet, ook al spoorden de resultaten niet altijd met de ideologie van de bezetter waarvoor men sympathie had opgevat. Respect van vakgenoten had hogere prioriteit.

De verschillen in omgang met het verleden tussen beide landen werden echter vooral veroorzaakt door de verzwakte nationale identiteit van België. Terwijl in Nederland de vooroorlogse vitaliteit van het nationale besef tijdens de bezetting praktisch ongeschonden bleek, er zelfs door geïntensiveerd werd, deed de dreigende desintegratie van de natiestaat door Vlaamse en Waalse bewegingen de bezetter juist besluiten om de Belgische eenheid te versterken. België werd voorgesteld als historische ontmoetingsplaats tussen de Romaanse en Germaanse cultuur. Het is een van de curieuze paradoxen van dit intrigerende proefschrift.

Maria Grever

T. Duyff, met medewerking van T. van Deel, *'Je bent een onmogelijk man!' De briefwisseling tussen Simon Vestdijk en Johan van der Woude 1939-1969* (Achter het boek XXXI; Den Haag: Letterkundig Museum, 2003, 226 blz., ISBN 90 76314 67 5).

In een van de brieven uit deze bibliofiel uitgegeven verzameling schrijft Simon Vestdijk dat hij Proust aan het lezen is. Hij moet zichzelf hebben herkend in de daarin figurerende duc de Germantes, die een ongelooflijk talent had om zaken die zijn eigen liefhebberijen of levensroutine doorkruisten, te ontkennen of te bagatelliseren. Vestdijk lukt dat zelfs met de Tweede Wereldoorlog!

De bezorgers beginnen met een korte biografie van Johan van der Woude, die voor de huidige lezers een volkomen vergeten literator is. In 1959 werd hij nog omschreven als 'gerangschikt ... in de rij der grote Nederlandse schrijvers van deze eeuw.'⁽¹⁾ In tegenstelling tot Vestdijk, die in de canon is opgenomen, ontbreekt van Van der Woude in de boekhandel inmiddels ieder spoor.

In 150 brieven wordt de relatie tussen deze twee schrijvers uit de doeken gedaan. Verreweg de meeste epistels zijn van Vestdijk en niet zonder reden. Van der Woude was niet alleen werkzaam in de uitgeverij, maar was lid van diverse redacties, genootschappen en verenigingen en had een gezin (later zelfs twee) te onderhouden. Al die bezigheden kwamen zijn werk niet ten goede, dat soms tekenen van haast vertoonde. Vestdijk daarentegen had zich teruggetrokken uit de wereld en leefde alleen voor zijn talent. Van der Woude omschrijft het aldus: 'Dit enorme oeuvre kon slechts ontstaan vanuit een keuze voor isolement, voor een versmalde levensbasis in het dagelijks bestaan.' (195 noot) Van der Woude, als groot bewonderaar van de schrijver Vestdijk, stelde zich als een trouwe luitenant in dienst van dat 'enorme oeuvre', hoewel een ongeduldiger man misschien met de Doornse auteur in conflict was geraakt.

Een goed voorbeeld van het bijna onbeschaamde gebruik dat Vestdijk maakte van de diensten van Van der Woude en een bijna onbegrijpelijk bewijs van zijn isolement, zijn de brieven die Vestdijk schrijft naar aanleiding van de voorbereidingen voor zijn roman *Pastorale 1943*. In het laatste oorlogsjaar besluit Vestdijk een roman te schrijven over het verzet in Nederland, waarin hij de strijders als amateurs neerzet. Vestdijk weet niets van de ondergrondse en melkt daarom Van der Woude uit, die actief lid is van verschillende organisaties. De vragen van Vestdijk over de uniformen van NSB-ers en SS-ers doen je je afvragen, of hij dit soort mensen gedurende de vijf oorlogsjaren ooit in levende lijve heeft ontmoet. Van der Woude suggereert Vestdijk dat het minder passend is om mensen die hun leven voor anderen hebben gewaagd en in veel gevallen verloren, belachelijk te maken, maar Vestdijk schrijft onverdroten door.

Ook voor zijn zeeroman *Puriteinen en piraten* is Van der Woude, als ervaren zeezeiler, een dankbare informant. Na geduldig te hebben geantwoord op de vele lekenvragen, vraagt Van der Woude in ruil slechts dat het boek aan hem zal worden opgedragen. Ondanks een toezegging doet Vestdijk dat uiteindelijk niet.

Het overgrote deel van de brieven heeft betrekking op de periode van de Tweede Wereldoorlog. Vestdijk blijkt voornamelijk bezig om essays, gedichten en novellen van eigen hand gedrukt te krijgen en verzamelt bijdragen van anderen voor tijdschriften waaraan hijzelf als redacteur is verbonden. Er is enige onduidelijkheid over zijn lidmaatschap van de Kultuurkamer, waartoe alle kunstenaars in Nederland gedwongen werden, als ze tenminste hun vak willen blijven uitoefenen. Velen weigerden, maar, na een verblijf als gijzelaar in St. Michelsgestel, trad Vestdijk wel toe tot de Kultuurkamer. Is dit een 'quid pro quo' voor zijn vrijlating? In ieder geval speelt opnieuw Van der Woude een grote rol bij Vestdijks vrijlating.

Heel even wordt de briefwisseling wat intiemer, wanneer Vestdijk zijn vrouw Ans voor korte tijd verlaat voor een heftige relatie met de schrijfster Henriëtte van Eyck. Het zijn echter vooral de brieven van Ans die de emoties tonen: Vestdijk zelf schrijft nauwelijks over zaken die hem emotioneel raken.

Dat is meteen de zwakte van een bundeling als deze: ondanks de vele noten en achtergrondinformatie blijven het fragmenten, die met name de zakelijke kanten van de relatie belichten. Een totaalbeeld geven ze niet. Het blijven bouwstenen voor Vestdijk-geleerden.

Fred Vogelzang

M. van Tielhof, *Banken in bezettingstijd. De voorgangers van ABN AMRO tijdens de Tweede Wereldoorlog en de periode van rechtsherstel* (Amsterdam, Antwerpen: Contact, 2003, 368 blz., €24,90, ISBN 90 254 1106 1).

De ontvangst van honderden brieven met vragen over de aanwezigheid van joodse financiële activa tijdens en na de Tweede Wereldoorlog is voor de ABN AMRO Bank in 1999 aanleiding geweest om M. van Tielhof zonder beperkende inhoudelijke instructies de opdracht te verlenen daar het nodige onderzoek naar te doen en erover te rapporteren. Dit gebeurde op basis van de archieven van de destijds nog bestaande grotere banken, die uiteindelijk in de ABN AMRO holding zijn opgegaan. Maar daarnaast heeft Van Tielhof ook gebruik gemaakt van archivalia elders en zich een weg weten te vinden in de overstelpende literatuur. Het resultaat is een overzichtelijk en goed leesbaar boek. De kwalificatie 'prettig' is hier niet het passende woord, want de lotgevallen van de joden (en anderen) ten gevolge van de nationaal-socialistische waanzin blijven een onvoorstelbare schande die altijd opnieuw uiterst somber stemt.

Na een beknopte inleiding over de positie van de grotere banken en de joden in ons land, legt de auteur in het eerste hoofdstuk uit dat de door haar behandelde instellingen in het algemeen anti-Duits waren en ook trachtten te handelen. Dit verhinderde niet dat zij — zo blijkt in het volgende hoofdstuk — uit vrees voor drastische ingrepen van de bezetter hun joodse personeel veelal vroeger hebben ontslagen dan in het overige bedrijfsleven het geval is geweest.

De hoofdstukken 3 tot en met 6 zijn het relaas van de lamentabele wijze waarop de joden van hun bezittingen en bewegingsvrijheid werden beroofd. De banken hebben in meerdere of mindere mate pogingen gedaan om dat schrijnende proces af te remmen, maar door dreigende sancties van het straffe bezettingsregime waren de mogelijkheden daartoe niet ruim. Wel waren banken en commissarissen er gedeeltelijk als de kippen bij toen provisie viel te verdienen aan het te gelde maken van het bij de door de bezetter in het leven geroepen pseudo-filiaal Sarphatistraat van de Bank Lippmann, Rosenthal (afgekort: Liro) in Amsterdam geconcentreerde joodse effectenvermogen. De banken meenden zo de liquidatie daarvan in Duitsland te voorkomen en hun verlies aan joodse klandizie enigszins te kunnen compenseren.

In hoofdstuk 7 komt het minder deprimerende onderwerp van de relatie tussen de banken en het verzet aan de orde. Die werd pas belangrijk toen in 1943 de financiële ondersteuning van het toenemende aantal onderduikers diende te worden gearrangeerd.

Twee hoofdstukken gaan over de gebeurtenissen na de oorlog. Hierin komen eerst de persoonlijke behandeling van het zo jammerlijk kleine aantal overlevende joden en de zuivering van het bankpersoneel ter sprake. Daarna schetst Van Tielhof de moeizame weg van de restitutie van geconfisqueerd vermogen, het — wat zij noemt — drama van het rechtsherstel en de schadevergoedingen waarover de financiële instellingen en joodse organisaties het in de jaren 1990 eens wisten te worden. Het boek besluit met een hoofdstuk met conclusies en drie beknopte bijlagen over de relatie tussen de behandelde banken en de ABN AMRO holding, de roof van joodse kunst (bedoeld wordt kennelijk: kunstbezit) en de gijzeling van directeuren en enkele medewerkers.

Banken in bezettingstijd is gebaseerd op een systematisch en degelijk onderzoek van de feiten. Dit heeft zijn neerslag gevonden in een nuchtere en — zoals P. W. Klein terecht op de achterzijde van het werk schrijft — onbevooroordeelde uiteenzetting. Van Tielhof heeft haar best gedaan de verleiding te weerstaan het optreden van personen in het erbarmelijke treurspel vanuit de gemakkelijke naoorlogse leunstoel af te kraken. Zij heeft zich goed weten te verplaatsen in de destijds heersende bijzondere omstandigheden zonder overdreven mild in haar